Svetlana Cenić

SOCIJALNA MARGINALIZACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

POLICY PAPER: SOCIJALNA MARGINALIZACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Banja Luka, avgust 2009.

Pojam socijalne marginalizacije (isključenosti)

Socijalna marginalizacija ili isključivanje, pojam je koji označava stanje šire od pukog definisanja siromaštva. Pod socijalnom marginalizacijom podrazumijevaju se procesi, uključujući tržište rada i sistem socijalne zaštite, pod kojim su individue, domaćinstva, zajednice, pa čak i cijele socijalne grupe gurnute preko ili se drže na marginama društva (Teague, Wilson, *Towards an inclusive society*, Report No. 2). Nije to samo uskraćivanje na materijalnoj osnovi, već mnogo šire uskraćivanje mogućnosti potpunog učestvovanja u društvenom životu.

Evropska komisija prvi put spominje pojam isključenosti u svom dokumentu iz 1988. godine, pred kraj Drugog programa za borbu protiv siromaštva (Commins, 1995). Naredne godine Savjet ministara usvojio je rezoluciju o borbi protiv socijalne isključenosti i zbog toga što su vlade nekih zemalja izražavale rezerve prema upotrebi termina *siromaštvo* u razvijenim evropskim društvima. Formirano je i posebno tijelo (*European Observatory on Policies to Combat Social Exclusion*) koje je podnijelo tri izvještaja o politici prema isključenosti u zemljama članicama (Room et al., 1991, 1992; Robbins et al., 1994). U 1989. godini pojam socijalne isključenosti postao je sastavni dio preambule Europske socijalne povelje, a izmijenjena ili revidirana Socijalna povelja iz 1996. godine uvela je jedno novo pravo – *pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti*.

Dominantni koncepti u američkoj i anglosaksonskoj javnosti i dalje su siromaštvo, marginalnost, potklasa i socijalna zavisnost. Iako se neki zalažu da socijalna isključenost postane *globalni* koncept, ipak je isključenost primarno evropski ili *evrocentrični* koncept. Istraživači i političari u zemljama trećega svijeta više se oslanjaju na stare koncepte siromaštva, nejednakosti, marginalnosti i perifernog kapitalizma.

U stručnim ili raspravama u našem regionu, pojam socijalne isključenosti susreće se rijetko i rijetka su istraživanja o tom fenomenu. Taj koncept je dobio određenu popularnost pod uticajem dokumenata i projekata EU i Savjeta Europe.

Tri su pristupa interpretaciji društvenog prostora: u zemljama EU dominantan je pristup socijalne isključenosti; pojam socijalne marginalizacije u zemljama trećeg svijeta (uglavnom latinoameričke zemlje), dok je pojam potklase dominantnan u anglosaksonskim zemljama (SAD, Kanada i Velika Britanija). Ova tri pristupa odražavaju različite naučne tradicije i škole razmišljanja. Prvi, odnosno drugi članovi ovih dihotomija (unutra/centar/gore, odnosno izvan/periferija/dolje) opisuju iste ili slične dijelove stvarnosti, jer osoba koja se nalazi *izvan* često će biti marginalizovana (na *periferiji* društva) i nalazit će se *dolje*, bliže dnu društva.

Obuhvatnost koncepta isključenosti povezan je s problemima njegova definisanja, pa se s tim suočavaju i analize socijalne isključenosti u EU. Eurostat Task Force on Social Exclusion iz 1998. godine kaže da je socijalna isključenost "...dinamički proces, najbolje opisan kao kretanje prema nižim nivoima: određene nepovoljne okolnosti vode prema isključenosti, koja zatim stvara još veći broj nepovoljnih okolnosti i sve veću isključenost, završavajući s perzistentnim, višestruko deprivirajućim okolnostima. Pojedinci, domaćinstva i geografska područja mogu biti isključeni iz pristupa vrijednim resursima kao što su zaposlenje, zdravlje, obrazovanje, socijalni i politički život" (Eurostat Task Force, 1998). Ta definicija socijalne isključenosti sugeriše da pažnju treba usmjeriti na *gomilanje* nepovoljnih životnih okolnosti koje se međusobno podupiru te na preklapanje niskih primanja i loše tržišne pozicije s raznim nemonetarnim pokazateljima dobrobiti (vještine i znanja, pristup zdravstvenom osiguranju, obrazovanju, javnom transportu, državnim transferima i sl.).

Sve je prihvaćenija ideja da isključenost treba dovesti u vezu s pristupom pravima *građanskog statusa* (Marshall, 1950). Veliki broj naučnika smatra da se isključenost može shvatiti kao neuspjeh u jednom ili više društvenih sistema (Berghman, 1995, 1997; Vlemnickx i Berghman, 2001; Choffé, 2001; Alden i Thomas, 1998; Saraceno, 2001):

- demokratsko-pravnom ssitemu, koji osigurava građansku ili civilnu integraciju,

• radno-tržišnom sistemu, koji promoviše ekonomsku integraciju,
• sistemu socijalne dobrobiti, koji promoviše socijalnu integraciju,
• porodičnom sistemu i sistemu lokalne zajednice, koji osigurava interpersonalnu integraciju.

Osjećaj pripadnosti ili isključenosti zavisi od situacije u sva četiri sistema. Biti civilno integrisan znači biti jednak ili ravnopravan drugima u demokratskom sistemu. Ekonomska integracija implicira pristup zaposlenju i ekonomskim dobrima. Biti socijalno integrisan znači imati koristi od naknada ili socijalnih usluga što ih pruža država. Interpersonalna integracija podrazumijeva uspostavu i održavanje porodičnih, prijateljskih ili susjedskih veza, koje su važne u slučaju potrebe za moralnom podrškom, druženjem ili pomoći. Sva su četiri društvena sistema važna i međusobno komplementarna: ako je jedan slab, drugi trebaju biti jaki. Sigurno da su u najgoroj situaciji oni koji su neuspješni u svim sistemima.

Socijalna isključenost (marginalizacija) postaje ozbiljan problem ukoliko je neko socijalno isključen u više sistema ili na više dimenzija (ako je neko isključen samo na jednoj dimenziji, to često ne znači da se radi o pravoj socijalnoj isključenosti), te ukoliko isključenost ima relativno trajniji karakter (traje kroz duže razdoblje). Iako navedena definicija isključenosti nije precizna, pomaže nam da utvrdimo dimenzije socijalne isključenosti

(marginalizacije) koje su međuzavisne i isprepliću se. Logičnim se čini ograničavanje pojma socijalne isključenosti samo na nedobrovoljnu isključenost, ali je Barry (1998) pokazao da nije jednostavno reći da li je neki čin dobrovoljan ili nije (npr. ako se netko samoisključio u situaciji kada je bio suočen s diskriminacijom i neprijateljskim stavovima).

Barry smatra da nisu isključeni samo oni koji žele da participiraju, a spriječeni su u tome faktorima na koje ne mogu uticati, već uopšteno svi pojedinci (ili grupe) koji nemaju mogućnosti da učestvuju u društvenim aktivnostima, bez obzira na to da li žele da učestvuju ili ne. Pored toga, i dobrovoljna isključenost može da bude problematična i loša za šire društvo, jer dovodi u pitanje dvije ključne društvene vrijednosti: socijalnu pravdu i solidarnost. Na sličan način društvenu solidarnost ugrožavaju vrlo bogati članovi društva koji žive u svojim segregiranim zajednicama i orijentisani su na privatne usluge (transport, zdravstvena zaštita, obrazovanje) i siromašni građani koji stvaraju alternativne sisteme pomoći i odbacuju državnu intervenciju.

Socijalna marginalizacija (isključenost) i siromaštvo

Dok jedni prihvataju siromaštvo i isključenost (marginalizaciju) kao sinonime, drugi isključenost podređuju pojmu siromaštva, a treći definišu siromaštvo kao oblik isključenosti (marginalizacije). Može se , ipak, reći da većina sociologa i ekonomista ne poistovjećuje siromaštvo i isključenost, već siromaštvo definišu kao jedan od oblika socijalne isključenosti.

Isključenost podrazumijeva puno više od nedostatka novca. Ljudi mogu biti isključeni iz različitih područja društvenog života: zaposlenja, obrazovanja, stanovanja, socijalnih veza, poštovanja itd. Isključenost iz jednog područja može imati za posljedicu isključenost iz drugih područja (tzv. spirala nesigurnosti). Cilj borbe protiv siromaštva je preraspodjela resursa, dok borba protiv isključenosti (marginalizacije) nastoji da osigura više od raspodjele dobara, odnosno da osigura socijalnu integraciju i participaciju.

	Siromaštvo	Socijalna isključenost
Osnovne postavke	Nizak dohodak kao nelegitimni oblik nejednakosti	Ograničene šanse u realizaciji formalne socijalne participacije ugrožavaju socijalnu stabilnost
Referentni okvir	Jednakost/nejednakost /distribucija resursa minimalni dohodak	Biti dio društva/ili ne biti /socijalna participacija/integracija /socijalna prava
Obilježja	Jednodimenzionalnost /stanje /bavi se strukturalnim faktorima	Multidimenzionalnost /kumulativni proces/ Bavi se strukturalnim faktorima + individualna percepcija
Dimenzije socijalne nejednakosti	Vertikalna/ distributivna	Polarizovana (unutra/izvan) distributivna + participativna
Indikatori	Dohodak	Različiti: ekonomski, socijalni, kulturni, politički

Izvor: Böhnke, 2001:11.

Davno je primijećeno da nejednaka dostupnost resursa u lokalnoj zajednici (nekvalitetne škole i bolnice, udaljene trgovine, loš javni transport) doprinose produbljavanju ličnog siromaštva. Koncept isključenosti (marginalizacije) ojačao je one pristupe koji nastoje da dokažu da se siromaštvo ne može svesti samo na nedostatak materijalnih resursa, već da uključuje nepotpuno učešće (participaciju) u društvu. Njegov značaj je u tome što je u znatno većoj mjeri, nego pristup siromaštva, stavio naglasak na neke aspekte socijalnih nejednakosti (npr. višedimenzionalnost, socijalna participacija, nematerijalni aspekti životnog standarda i sl.).

Dimenzije i pokazatelji socijalne marginalizacije (isključenosti)

Najvažniji faktori ograničene mogućnosti socijalne participacije su kumuliranje aspekata lišavanja i istovremena višestruka obespravljenost u materijalnom i socio-psihološkom pogledu. Osim toga, izgleda da dugotrajno održanje loših životnih uslova snažno utiče na socijalnu isključenost (marginalizaciju). Kada su nepovoljne okolnosti zacementirane tokom dužeg vremena, velika je vjerovatnoća da će se javiti percepcija o ograničenoj socijalnoj participaciji, a to znači osjećaj bespomoćnosti i ograničeni pristup institucijama. Zadatak socijalne politike i socijalnog rada je da spriječi dugotrajnu i kumulativnu obespravljenost. U kojoj će mjeri socijalna isključenost pogađati građane neke zemlje

zavisi ne samo o njihovim ličnim karakteristikama, već i o modelima socijalne države ili politike.

	Dimenzije	Indikatori
Distributivne/ materijalne	• tržište rada • životne potrepštine • dohodak • obrazovanje • stambeni uslovi • rezidencijalno područje • zdravlje	dugotrajna nezaposlenost neadekvatan životni standard ispod linije siromaštva bez ikakvih kvalifikacija manje od sobe po osobi/bez kupatila ili wc loši životni uslovi u kvartu + osjećaj nesigurnosti loše zdravstveno stanje
Odnosne/ participativne	• socijalne veze • politička participacija • anomija • porodične mreže	nema bliskih prijatelja + ograničene šanse za kontakt s ljudima pesimizam u pogledu političkog uticaja + odsustvo interesa za politiku osjećaj usamljenosti + prekomplikovan život samački život/raspad obitelji
Dugoročna perspektiva	• razvoj životnih uslova u određenom periodu	stalno loši životni uslovi u zadnjih nekoliko godina
Subjektivna perspektiva	• subjektivna percepcija isključenosti	zadovoljstvo mogućnošću participacije u društvenom životu / osjećaj isključenosti iz društva

(Izvor: Šućur, 2004)

BOSNA I HERCEGOVINA

Privreda Bosne i Hercegovine je uništena tokom ratnog perioda 1992-1995. Oko 45% fabrika je uništeno, a Bruto društveni proizvod (BDP) je pao sa 8,19 milijardi američkih dolara na 2,2 miljarde u 1995. godini. Oko 50% stanovništva je ostalo nezaposleno i u siromaštvu. Neki izveštaji govore da je zaposlenost u realnom sektoru pala sa 976.000 u 1991. godini na 76.000 po okončanju ratnih dejstava. Uprkos stalnom rastu, BDP iz 2006. godine, na primjer, još uvijek je iznosio oko 80% nominalnog BDP-a iz 1989. godine. Nedavni ekonomski rast u Bosni i Hercegovini, kao i u regionu, nije značajno uslovio povećanje zaposlenosti, mada se pokazatelji u oblasti tržišta rada moraju uzeti sa rezervom s obzirom na postojanje velikog segmenta neformalne ekonomije i ekstezivne migracije.

Nivo zaposlenosti stagnira daleko ispod prosjeka EU. Posebno je niska stopa zaposlenosti mladih osoba - starosti do 24 godine, i starijih od 55 do 64 godine. Nezaposlenost je značajna, dugoročnog je karaktera, a značajan porast udjela nesigurnih poslova. Statistika gotovo i ne prati podatke o višestrukoj zaposlenosti. Uglavnom su slabi podsticaji za regionalnu mobilnost, ali i mobilnost između različitih sektora. Proces deindustrijalizacije se odvija u uslovima smanjenog ili gotovog nikakvog napretka u rekonstrukciji državnih preduzeća, dok se bilježi rast sektora sa nisko

kvalifikovanom radnom snagom i niskim prihodovnim učešćem u cijeloj ekonomiji.

Zvanična stopa nezaposlenosti u BiH je oko 44%, dok nedavno sprovedena Labour Force Survey (LFS) procjenjuje stvarnu nezaposlenost na 29%., što je još uvijek najviše zabilježena LFS stopa nezaposlenosti u regionu. Država bilježi i značajan porast „sive" ekonomije koja se procjenjuje na 33% do 50% registrovane ekonomske aktivnosti.

Sistem socijalne zaštite u BiH izazito je podijeljen i sastoji se od 13 gotovo nezavisnih sistema, dok je koordinacija gotovo neznatna. Unutar jednog od ovih sistema, funkcije se često preklapaju, dok je odgovornost nejasna.

Politike socijalne zaštite i pomoć su definisane na entitetskom nivou, sistem je centralizovaniji u Republici Srpskoj, dok se u Federaciji BiH definiše na kantonalnom nivou. Podijeljen sistem stvara velike teritorijalne razlike u socijalnoj zaštiti i pomoći, te niži administrativni nivoi i najsiromašnije zajednice najteže mogu ispuniti obaveze koje su u sklopu njihovog mandata (što je posebno izraženo na kantonalnom principu organizovanoj Federaciji BiH).

Sistem socijalne zaštite je zasnovan na šemi socijalnog osiguranja koje se finansira iz doprinosa na plate i šemi

socijalne pomoći koja se finansira iz vladinih generalnih dohodaka.

Veliki dio stanovništva se nalazi ispod granice siromaštva, a procjena je da je oko 70% stanovništva ostalo ispod granice siromaštva kroz period od tri godine, dok je oko 76% svih nezaposlenih bilo nezaposleno duže od dvije godine.

Visok je i procenat (oko 42%) stanovništva sa niskim nivoom obrazovanja, a odsustvo je politika za usavršavanje tokom životnog, odnosno radnog vijeka, pa to dodatno umanjuje mogućnosti za novi početak i, samim tim, mogućnosti za izlazak iz siromaštva.

Penzioni sistem na principu „pay as you go" organizovan je na entitetskom nivou, što znači dva odvojena sistema koja funkcionišu na gotovo identičan način. Glavne socijalne grupe isključene iz penzionog sistema su seosko stanovništvo i poljoprivrednici, samozaposlene osobe, radnici na „čekanju" i tradicionalno isključene grupe poput romskog stanovništva.

Održivost, transparentnost i prilagođenost potrebama su osnovni problemi postojećeg sistema.

Zdravstveni sistem u BiH u granicama entiteta, kantona i Brčko distrikta. Evidentno je da osobe osigurane u različitim kantonima i entitetima imaju različita prava i različiti pristup uslugama zdravstvene zaštite, naročito

tercijarnoj zdravstvenoj zaštiti, jer se i različit iznos prihoda prikuplja kroz zdravstvene fondove. Ukupan prihod zdravstvene zaštite i izdataka u zdravstvenom sektoru je znatan, ali nije ostvarena održivost. Kao što je visok stepen izbjegavanja plaćanja doprinosa, tako je i visok stepen izuzeća od plaćanja doprinosa. Glavni teret finansiranja zdravstva snosi 30-40% stanovništva koji redovno plaćaju doprinose, a imaju niske izdatke za liječenje. Brojne socijalne grupe nisu pokrivene zdravstvenim osiguranjem: nezaposleni koji nisu registrovani kao takvi, zaposleni kojima poslodavci ne uplaćuju redovno doprinose, romsko stanovništvo i etničke manjine u različitim dijelovima države.
Pred vladama je da nađu sistem i način finansiranja zdravstvene zaštite tako da se teret finansiranja ravnomjernije raspoređuje na stanovništvo, istovremeno osiguravajući univerzalnu dostupnost i osnovna zdravstvena prava za sve.

Dok se u Bosni i Hercegovini prisustvo međunarodnih faktora najviše ogledalo kroz aktivnosti demokratizacije društva, malo ili gotovo ništa nije učinjeno da se podigne svijest i kod lokalnih vlasti, medija, ali i stanovništa o neophodnosti socijalnog uključivanja, odnosno inicijativa na izradi adekvatnih analiza, strategija i konkretnih koraka. Većinu postojećih studija uradile su strane institucije (Svjetska banka, Evropska komisija, fondacije, i slično), dok je Strategija smanjivanja siromaštva rađena i sprovođena na nivou BiH institucija, donijela male ili nikakve rezultate. U uslovima kada privreda Bosne i

Hercegovine nazaduje (pad BDP-a, smanjenje iznosa doznaka iz inostranstva, smanjenje produktivnosti realnog sektora, smanjenje priliva u budžete na svim nivoima, povećanje broja nezaposlenih, postojanje budžetskog deficita, sve veći administrativni aparat bez povećanja kvaliteta usluga stanovništvu, itd.), visokih političkih tenzija i atmosfere neizvjesnosti, realna je pretpostavka da se svakodnevno povećava broj socijalno marginalizovanog (isključenog) stanovništva.

Ne postoje politike socijalne uključenosti na bilo kojem nivou vlasti u BiH i nijedno tijelo se ne bavi uzrocima siromaštva, pa su mjere prevashodno reaktivne i bave se samo posljedicama siromaštva i socijalne isključenosti. Poseban problem je odustvo ili nepouzdanost statističkih podataka! Sa ovim problemom se suočavaju sve organizacije i pojedinci u procjeni procenta i strukture društveno marginalizovanih građana.

DFID kao razloge socijalne marginalizacije (isključenosti) u svom istraživanju (2006. godina) navodi sledjeće:

1. **Sposobnost/onesposobljenost**

   Procjena da je 10% ukupnog stanovništva onesposobljeno, te nemaju nikakvo socijalno ili zdravstveno osiguranje. Međutim, lica rođena sa invaliditetom primaju minimalnu pomoć koja ne omogućava nezavisnost i potpuno su

marginalizovani, dok, na primjer, ratni veteran sa 20-30% invaliditeta ili onesposobljenosti (što znači, radno sposobni) primaju, takođe, pomoć države. Civilne žrtve rata do skora nisu primale nikakvu pomoć, a ta pomoć je mnogo manja nego što ona koju primaju učesnici rata.

Nadalje, birokratski karakter socijalnih politika dodatno otežava pristup socijalnoj pomoći, dok odustvo pristupa javnom transportu i objektima ključnih insitucija (škole, bolnice) predstavlja ključni problem, kad je riječ o socijalnoj marginalizaciji lica sa invaliditetom.

Dok u urbanim područjima institucije nešto čini za onesposobljena lica, dotle je u ruralnim područjima pomoć ograničena ili gotovo da je nema. Ovakva lica ostaju u kućama ili institucijama.

2. Starosna dob

Djeca i omladina- Izvještaj ukazuje na diskriminaciju djece po osnovu nacionalnosti, finansijskog statusa i invaliditeta (onesposobljenosti). Takođe, društveno su marginalizovana djeca bez rodnog lista, posebno romska djeca. Poseban problem je priroda obrazovnog sistema koji vrši segregaciju djece iz različitih etničkih grupa. Ta djeca uče po različitim programima, a često se međusobno ne druže.

Starije osobe – Istraživanja su pokazala da su penzioneri među društveno najmarginalizovanijim grupama, jer im osnovna penzija ne obezbjeđuje samostalni život. Starija lica, koja nemaju pomoć porodice ili nemaju plaćene doprinose najmanje 20 godina, postaju socijalno marginalizovani. Ključni faktori koji utiču na društvenu marginalizaciju starijih osoba kod žena starije dobi su: nizak društveni status, odsustvo pristupa informacijama, manjak poštovanja i odlučivanja u porodicama, nedostatak zdravstvenog osiguranja, podložnost fizičkom nasilju u porodicama, male ili nikakve penzije, odsustvo kontrole nad primanjima, nedostatak pokretljivosti na tržištu rada, odsustvo imovinskih prava i nasljeđivanja, itd. Kod muškaraca su to: nizak stepen poštovanja u porodicama, nemogućnost samostalnog življenja nakon gubitka supruge, zdravstveni problemi, usamljenost, niska ekonomska moć i nizak društveni status.

3. Etnicitet, izbjegla i raseljena lica i postkonfliktna diskriminacija

Do kraja rata u BiH, oko 1,2 miliona izbeglica iz Bosne i Hercegovine smjestilo se na teritorijama drugih zemalja, a oko 50% stanovništva BiH iz 1991. godine promijenilo je mjesto boravka (UNDP, 2003). Kao rezultat toga, stvorene su manjinske grupe povratnika u ranije mjesto prebivališta. Status djece ovih manjinskih grupa postao je komplikovan iz više

razloga: niska primanja, školski program, jezik i vjeronauka i niska integracija u lokalnu zajednicu. Manjinske grupe povratnika se sučavaju sa raznim vidovima isključenosti, odnosno marginalizacije:

- državne subvencije ne dobijaju najčešće poljoprivrednici-povratnici;
- potencijalnim povratnicima se često komplikuje procedura dobijanja dozvola za obnovu objekata ili pomoć u obezbjeđenju nedostajeće dokumentacije;
- obrazovne institucije nemaju dovoljan broj nastavnog osoblja u skladu sa zahtjevanim školskim programom za manjinsku povratničku grupu;
- povratnici najčešće nisu integrisani u zdravstveni sistem;
- nedostatak radnih mjesta i prilike za zapošljavanje pasebno u javnom sektoru, dok je u privatnom sektoru još prisutan otpor zapošljavanju povratnika kako zbog niskog nivoa obrazovanja, tako i iz drugih razloga;
- nedostatak dokumenata, posebno vlasničkih;
- odsustvo predstavnika koji bi se borili za njihova prava.

Religija je uočena kao jedan od ključnih faktora socijalne marginalizacije u BiH jer su, posebno u ruralnim područjima, vjerski poglavari preuzeli i političke uloge, jačajući vjerske identitete i podjele. Višestruka društvena

marginalizacija koja se ne bazira samo na etnicitetu, već i na vjerskom porijeklu, izazvala je raseljavanja unutar države i produbila stepen društvenog isključenja. Vjerski identitet jača vrlo rigidni sistem etničke segregacije.

Jedan od izuzetno velikih problema je i društvena marginalizacija Roma koji nisu konstitutivni narod, te im je ograničeno učešće u političkom životu, zajedno sa drugim manjinskim etničkim grupanma, a samim tim njihov glas je u borbi protiv društvene marginalizacije znatno slabiji.

4. Pol, siromaštvo žena

Prema UNDP-ju i DFID-u, ključni razlozi socijalne marginalizacije žena su:

- stanje ekonomije – loše stanje privrede i segregacija na tržištu rada. Žene starosti od 16 do 64 godine čine samo oko 37% radne snage u BiH. Nadalje, na čelu 25% domaćinstava u državi su žene, a 16% siromašnog stanovništva živi u takvim domaćinstvima.
- loši socijalni uslovi – tradicionalno, muškarci vlasnici privatnih posjeda, iako žene po zakonu imaju ista prava na nasljeđivanje i vlasnički udio. Samim tim, one su automatski isključene iz kreditnih linija, jer je potrebno obezbijediti privatnu imovinu kao kolateral.

• zavisnost –jedna od posljedica rata - velik je broj žena koje ekonomski zavisi od svojih supružnika.
• obuka – slab pristup informacijama o resursima i profesionaonoj obuci.
• starosna dob – starije žene su mnogo više podložne siromaštvu nego stariji muškarci. One čine oko 50% stanovništva iznad 65 godina, često žive same ili u unutrašnjosti, bez prihoda ili penzije i najviše su izložene riziku života ispod granice siromaštva.
• etnicitet – proces povrata imovine je mnogo teži kod izbjegličkih porodica ili porodica raseljenih lica na čijem čelu su žene, jer odsustvo obrazovanja ili pismenosti doprinosi da često i ne znaju svoja prava. Romkinje su se suočavale sa višestrukom diskriminacijom i samim tim marginalizacijom na temelju pola, etniciteta, siromaštva i niskog obrazovanja.

5. **HIV/AIDS** - relativno niska prevalencija, kao i vrlo javna niska generalno javna spoznaja o HIV.

6. **prostorna isključenost** – siromašna područja imaju manje javne prihode te stanovništvo nema gotovo nikakvog pristupa državnoj pomoći. Marginalizacija bazirana na etnicitetu i status raseljenog lica razlikuje se do mjesta stanovanja. U ruralnim područjima postoje neke mogućnosti za preživljavanje od plodova zemlje, ali status otežavaju putne komunikacije, pa oni koji se obrazuju ili su im

potrebne usluge zdravstvenog i socijalnog sektora imaju veće troškove zbog putovanja.

7. **nezaposlenost** - prema rezultatima istraživanja UNDP-ja, najveći deo radne snage u oba entiteta ima slijedeće karakteristike:

- žive na granici siromaštva;
- imaju nesiguran posao ili rade u neformalnom sektoru;
- rade na vrlo lokalizovanom, skučenom tržištu rada, sa vrlo malo stabilnosti u pogledu daljeg razvoja;
- imaju male šanse za povećanje prihoda;
- vrlo su ranjivi na spoljne i unutrašnje faktore kao što su privatizacija, gubitak lokalnog tržišta, gubitak interesa inostranih ulagača ili smanjenje inostrane pomoći.

Uočeni problemi u praksi[1]

Nevladine organizacije koje se bave socijalnim i ekonomskim pravima i konkretnom pomoći ugroženim grupama, identifikovale su sljedeće probleme u socijalnoj zaštiti ugroženih kategorija stanovništva:

- Iako je samo dva posto stanovništva registrovano da ima pravo na socijalnu pomoć, država ne obezbjeđuje dovoljno sredstava da svi oni realizuju ovo pravo;

- Predviđena sredstva u budžetima u BiH koja se odvajaju za socijalnu pomoć i zaštitu karakteriše neproporcionalna raspodjela sa veoma visokim nivoom beneficija za ratne vojne veterane, koja iznosi gotovo jednu trećinu ukupnih sredstava, te veoma niski nivo potrošnje za socijalnu i dječiju zaštitu i programe socijalne pomoći.

- U oblasti zaštite osoba sa invaliditetom, najizraženija je zakonima utemeljena diskriminacija između osoba sa invaliditetom stečenim u toku rata i vezano za rat (čak i unutar ove kategorije postoji izražena razlika između civilnih i vojnih žrtava rata) i osoba sa invaliditetom stečenim po drugoj osnovi.

[1] Nezavisni izvještaj NVO o implementaciji mjera i aktivnosti u okviru Srednjoročne razvojne strategijeBiH i ostvarivanju prava iz oblasti socijalne zaštite, obrazovanja i okoliša, ICVA, juli 2006 (dostupan na web stranici www.icva-bh.org ili direktno ICVA uredu)

- Žene, žrtve ratnog silovanja su tek početkom 2006. godine zakonski stekle pravo na socijalnu pomoć, međutim još uvijek nisu doneseni odgovarajući podzakonski akti koji bi omogućili primjenu zakona i pružanje pomoći ovoj kategoriji stanovništva od strane države. Pomoć je trenutno ograničena na nevladine organizacije koje kroz svoje programe pružaju pomoć i zagovaraju poštivanje prava ove osjetljive grupe.

- U BiH još uvijek, ne postoji niti jedna državna ustanova za smještaj osoba koje su preživjele neku vrstu porodičnog ili partnerskog nasilja, nasilja nad djecom i trgovine ljudima. Za sada, ovakvu vrstu pomoći pružaju samo nevladine organizacije kroz rad sigurnih kuća. Država samo iznimno pomaže rad ovih organizacija i sigurnih kuća i to kroz plaćanje dijela troškova smještaja za žrtve trgovine ljudima i pomoć sigurnoj kući za žrtve nasilja. Država, također, još uvijek nije formirala niti jednu ustanovu u kojoj bi se izmjestili nasilinici u slučaju primjene Zakona o zabrani nasilja u porodici.

- Država ne pruža adekvatnu pomoć i zaštitu starijim osobama. Ovo se ogleda kroz neriješen status i vrlo niske penzije koje ne dostižu minimum sredstava dovoljan za život, lošu

socijalnu zaštitu, visoke cijene liječenja i lijekova i dr.

- Koordinacija državnih socijalnih institucija koje u svojoj nadležnosti imaju brigu o starim osobama ne postoji ili je vrlo mala. Ne postoji institucionaliziran sistem brige o starim osobama, tako da se skoro svi problemi starih ljudi direktno prebacuju u nadležnost socijalnih službi i ustanova. Na ovaj način stari ljudi ostaju duboko marginalizovani u socijalnom i svakom drugom pogledu.

- Majke porodilje koje nisu u radnom odnosu svoja, zakonom propisana prava u okviru socijalne zaštite, ostvaruju samo u ograničenom obimu. Iako je zakonom propisano da se pravo na ovu vrstu naknade ostvaruje godinu dana nakon porođaja, ovo pravo se samo djelimično ostvaruje i to u zavisnosti od ekonomske moći pojedinih kantona ili opština.Vrlo slično je i sa ostvarivanjem drugih prava iz oblasti zaštite porodica sa djecom.[2].

---

[2] Veći dio prava iz oblasti zaštite porodica sa djecom kao što je jednokratna pomoć za opremu novorođenog djeteta, pomoć za prehranu djeteta do 6 mjeseci starosti i dodatna ishrana za majke u periodu dojenja, smještaj djece uz osiguranu ishranu u ustanovama predškolskog odgoja, osiguranje jednog obroka u vrijeme nastave u školama osnovnog obrazovanja, se ne ostvaruje i vezuju se za ekonomsku situaciju kantona odnosno opština.

- I pored zakonom utvrđenog prava na dječiji dodatak veliki broj porodica odnosno kategorija djece u BiH ga ne ostvaruje ili ostvaruje različito. Prema zakonu, pravo na dječiji dodatak pripada svakoj porodici koja živi u stanju socijalne potrebe (odnosno porodice čiji prihodi po članu domaćinstva ne prelaze od 15-20% prosječne plate). Međutim, u većem dijelu države ostvaruju ga samo određene kategorije djece, kao što su djeca bez oba ili jednog roditelja i djeca ometena u fizičkom ili psihičkom razvoju. Ostvarivanje prava je ograničeno ekonomskim stanjem područja u kojem porodica živi, vrlo restriktivnim imovinskim cenzusom za njegovo ostvarivanje, veoma niskim iznosom, neredovnom isplatom sa kašnjenjem i po nekoliko mjeseci.

- I pored zvanične stope nezaposlenosti od 45% (ne uključuje zaposlene u sivoj ekonomiji) država nema sistem zbrinjavanja nezaposlenih građana, naročito onih koji nikad nisu bili u radnom odnosu.

- Sticanje i/ili gubitak prava na zdravstvenu zaštitu i socijalnu pomoć veže se za (ne) poštivanje roka od 30 dana za prijavu na Zavod za zapošljavanje, bilo po završenom obrazovanju, po prestanku radnog odnosa ili po prekidu školovanja sa navršenih 15 godina starosti. Do gubitka i neostvarivanja ovog prava dolazi zbog

nepoznavanja odgovarajućih procedura kao i roka za prijavu na Zavod, zbog neispunjenja obaveze poslodavca da izdaju pravovremena rješenje o otkazu, kao i neredovne uplate doprinosa od strane poslodavaca.

- Centri za socijalni rad su neadekvatno opremljeni. Takođe, velik problem predstavlja i nedovoljna stručna osposobljenost zaposlenih što sve doprinosi da kvalitet rada i usluga ovih centara nije na istom nivou i ne ispunjava odgovarajuće standarde. Tako nivo kvalitete rada i usluga nije isti za sve korisnike i zavisi od mjesta stanovanja.

- Socijalna karta na nivou BiH nije urađena i ne postoje relevantni podaci o socijalnim potrebama stanovništva.

U skladu s tim, nevladine organizacije su dale i preporuke za zakonsko regulisanje prava iz oblasti socijalne zaštite i socijalnog osiguranja u BiH gdje, između ostalog, stoji i slijedeće:

- U skladu sa međunarodnim standardima, minimum prava treba obuhvatiti davanja za:
    - zdravstvena zaštitu
    - bolest

- porodiljsko odsustvo
- invaliditet i dugotrajnu brigu/zaštitu
- starost
- penzije za članove porodice umrlog
- povrede na radu i bolest izazvanu radom
- porodične doprinose/naknade(porodiljsko, porodice sa tri i više djece, za teško bolesnu/hendikepiranu djecu)
- nezaposlenost
- finansijsku socijalnu pomoć

- Neophodno je zakonski definisati socijalni minimum tj. finansijsku socijalnu pomoć u BiH, poštujući međunarodne standarde i kriterije i prilagoditi ih potrebama i situaciji u BiH (potrošačka korpa, minimalna plata). Predlažemo definisanje minimalne finansijske pomoći na nivou države, uz otvorenu mogućnost entiteta/kantona/opština da povećavaju iznose, zavisno od ekonomske situacije i budžeta.

- U izradi zakona potrebno je predvidjeti načine osiguranja finansijskih sredstava potrebnih za implementaciju zakona, kroz budžet i nebudžetska sredstva (lutrija, međunarodna saradnja/programi, tržište).

- Socijalno uključivanje svih diskriminisanih i marginaliziranih grupa treba biti princip u razvoju novog sistema socijalne zaštite koji podrazumijeva multidisciplinarni pristup u cjeloživotnom integrisanju socijalno ugroženih osoba (npr. osposobljavanje za život i rad).

Međutim, osnovna pretpostavka za socijalno uključivanje, odnosno eliminisanje društvene marginalizacije jeste ekonomski razvoj. Samo ekonomski razvoj može obezbijediti osnovu za veća izdvajanja za socijalna davanja i smanjenje broja nezaposlenih. Paraleno, jačanje civilnog društva i svijesti o uzrocima društvene marginalizacije nametnuće i pitanja o obrazovnoj strukturi, stvarnoj demokratizaciji društva ili kvalitetu usluga koji svaki od građana dobija od države čija osnovna funkcija i treba da bude briga za svakog stanovnika.

Međutim, bez obzira na to koje su to specifične komponente boljeg života, razvoj u svim društvima, pa i u ovako komplikovanoj Bosni i Hercegovini, može se svesti na tri cilja:

1. Povećati raspoloživost i proširiti raspodjelu osnovnih roba za egizistenciju, kao što je hrana, krov nad glavom, zdravlje i zaštita;

2. Povećati nivo kvaliteta života uključujući, pored višeg prihoda, i osiguranje više radnih mjesta,

obrazovanje i veću pažnju kulturnim i ljudskim vrijednostima, koji će služiti ne samo povećanju materijalnog blagostanja, nego i stvaranju većeg individualnog i nacionalonog samouvažavanja;

3. Proširiti dijapazon ekomskih i socijalnih izbora koji stoje na raspolaganju pojedincima i zemljama time što će ih osloboditi od ropstva i zavisnosti ne samo od drugih ljudi i nacionalnih država, nego i silama neznanja i ljudske bijede.

(Todaro, Smith- 2006)

Potreba za paketom politika

Da bi se država izborila sa visokim procentom društveno marginalizovanog stranovništva, nisu dovoljne jedna ili dve izolovane politike, već paket komplementarnih i sprovodivih politika:

1. Politika ili niz političkih aktivnosti koje su tako postavljene da se osigura da tržište ili da institucionalno uspostavljene cijene pružaju društveno tačne signale i inicijative jednako za proizvođače i one koji dobavljaju resurse. Korigovanje iskrivljenih cijena treba da doprinese većoj produktivnosti, većem zapošljavanju i manjem siromaštvu.

2. Politika ili grupa političkih aktivnosti osmišljenih da dovedu do dalekosežnih strukturalnih promjena u raspodjeli sredstava, moći i pristupu obrazovanju, s tim u vezi sticanje prihoda (zapošljavanje). Ove politike idu dalje od oblasti ekonomije i dotiču se samog socijalnog, institucionalnog, kulturnog i političkog tkiva zemlje.

3. Politika ili grupa političkih aktivnosti osmišljenih da modifikuju raspodjelu prema visini prihoda viših slojeva kroz provođenje zakonskog progresivnog oporezivanja prihoda i bogatstva i na nižim nivoima putem direktnog transfera plaćanja i većeg dotoka potrošačkih roba i usluga koje osigurava država, uključujući radne programe. Neto efekat je da se stvori društvena mreža sigurnosti za ljude koji su zaobiđeni u procesu razvoja.

4. Jedan broj ciljanih politika za direktno poboljšanje blagostanja siromašnih i njihovih zajednica, posebno onih koji su uhvaćeni u zamku siromaštva – programi za razvoj kapaciteta ljudskog i društvenog kapitala za siromašne slojeve.

Zemlja sa ovako visokim političkim tenzijama i diskriminacijom gotovo ugrađenom u sistem, teško da će išta učiniti u borbi protiv socijalne marginalizacije. Nadalje, visoko stepen korupcije i kriminala dotatno

otežava smanjenje siromaštva i poboljšanje standarda svih građana.

Za kreiranje i donošenje tako važnih politika, Bosni i Hercegovini treba ipak više državnika koji će misliti na buduće generacije, a manje političara koji će misliti samo na sljedeće izbore.

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

Korice: Aleksandar Aničić
Štampa: Mikroprint

Banjaluka
2009

Banjaluka
2009